

Priča o otpornosti

*I ko zna da l' će naći novo cveće iz snova mojih,
Na ovoj zemlji što je satrana poput žala,
Naći mističnu hranu što bi mu snagu dala?*

*(Branimir Živojinović, Cveće zla,
Školska knjiga, Novi Sad, 2004)*

Kada je 2005. godine, među drugim papirima gde je strpljivo čekao više od šezdeset godina, pronađen rukopis *Vino usamljenosti*, ta „loše prikrivena njena autobiografija“, izgledalo je da je enigma detinjstva Irene Nemirovski delimično razrešena. Samo delimično. Jasno je da se spisateljica živo seća detalja svoje porodične istorije i onoga što je bilo duboko zakopano u njenoj duši: divlje mržnje prema majci, ženi nestalnoj i okrenutoj samoj sebi. Ali čitave rečenice opirale su se tom dešifrovanju. Jedna reč se naročito otimala razjašnjenju. Šta je moglo značiti: „U noći posle Nice, treba podvući Heleninu¹ patnju i stravu?“ Nica, pozornica prvih sećanja iz detinjstva, često se pojavljuje u tom rukopisu, kao uostalom i u drugim njenim delima. Grad karnevala, sa svojom „girlandom demona“², ali i predeo sunca i cveća, gde glavna junakinja *Neprijateljice* sanja da sa svojim ocem živi skoro

¹ U romanu *Vino usamljenosti* dvojnica Irene Nemirovski

² *Karneval u Nici* (scenario, 1932)

incestuožnu idilu („Silno ću te voleti, kad bi samo znao, brinuću o tebi... bolje od nje...“). Nastavak tog dela ne dovodi u sumnju prethodno rečeno: „Sećam se samo fizičke slabosti, bola u celom telu, groznice [...]“ Irena Nemirovski je brzo pisala. Nije bilo jednostavno dešifrovati je. Njeno „N“ je ličilo je na „V“. Njeno „e“ na „l“. A svoja „o“ nikada nije stizala da zaokruži pa ponekad liče na „u“ ili na „c“. Dakle, nije trebalo pročitati *Nice* kao *Nica* već kao *Viol - Silovanje*. Kada sam to napomenuo romansi-jerkinjoj ćerci, Deniz Epstajn nije izgledala nimalo začuđeno, kao da ju je samoubilačka klima *Vina usamljenosti* odavno pripremila na taj šok.

Silovanje. Reč se ne nalazi ni u jednom romanu, ni u jednoj noveli Irene Nemirovski. Čak ni u *Francuskoj sviti*, kada Bruno fon Falk cepa Lusu odeću, dok se ona brani vičući: „Nikada, ne, ne, nikada!“³ Ali Lusi uspeva da se odupre Brunu koji ne insistira. Dok u *Neprijateljici*, naprotiv, Gabri postaje žrtva nasrtaja grofa Nikitova: „Bilo je to nešto strašno, neopisivo, bolno, kao neki košmar...“ Od te epizode, vođeno kao običan zaplet, gađenje „slično mučnini“ kontaminiraće roman. Gađenje prema „starom neprijatelju“, mužjaku, koji će Gabri preusmeriti na majku, čiji „neobičan miris“, mešavina majčinskog mirisa i mirisa žene, još na prvim stranicama izaziva njeno gađenje. Ali šta to „mamicu“ zapravo čini odgovorom? To što svojoj ćerci nije ponudila drugi model osim „kokete“, drugačiji uzor od želje za uživanjem, drugačiju ljubav od odvratnog kvazidrugarstva, drugačije vaspitavanje od serije naredbi ispresecanih izlivima besa. Ili

³ *Francuska Svita*, Denoel, 2015, str. 414

su, prebacivanja koja Gabri konačno formuliše doslovno reči za koje se Irena Nemirovski seća da ih je razmenila sa svojom majkom: „Šta je loše? Šta je dobro? Nikada me niko nije učio...”

Neprijateljica se pojavila jula 1928. u književnom mesečniku *Slobodna dela* pod pseudonimom Pjer Nerej, anagram od Irena.⁴ Ta zamagljena osveta dobro pokazuje želju mlade dvadesetpetogodišnje romansijerke da išamara svoju majku, ali i da je poštedi. Da bi zamaskirala intimni deo ovog romana, ona se koristi patvorenjem, lukavstvima više ili manje providnim. Sedam godina kasnije, skicirajući *Vino usamljenosti*, taj „roman skoro autobiografski koji se uvek piše ili prerano i prekasno”,⁵ sama će *Neprijateljicu* oceniti kao „roman roman“, beležeći za sebe: „Svakako treba pomešati oboje, ono patvoreno iz *Neprijateljice* i istinu.”⁶ Ali – i to je najčudnije – iako je u tom romanu posredi patvorenost, ona jeste značenjska. Na primer, Irena Nemirovski je svoju majku pretenciozno nazvala Fransin, u skladu s majčinom fantazijom da pripada francuskom građanskom sloju, iako je rođena u jevrejskoj ukrajinskoj porodici; s druge strane, nije promenila ime njenog muža, Leona Bragansa, zapravo preslikani portret njenog voljenog oca, Leonida Nemirovskog.

Drugi primer: onaj prvi „košmar“ koji predstavlja Mišetina smrt i prisustvo njenog fantoma tokom celog romana. Irena Nemirovski je bila jedinica, i to prebacuje majci s velikom gorčinom potkrepljenom još i sumnjom

⁴ Na francuskom Yrene

⁵ Pismo Gastona Šeroa, 11. februar 1935.

⁶ Radni list *Vremena usamljenosti*, 1934

da je rođena slučajno ili iz neke preljubničke veze. Fransin Bragans nije samo „egoista i ravnodušna“, ona ruši svaku ideju o porodičnoj sreći čiji je ovde simbol „posuda za supu koja se puši“.⁷ Usamljenost je najopsesivniji motiv u *Neprijateljici*; usamljenost siročeta, kako Gabri sebe vidi, osuđenog na sumornu zabavu, ali i Fransinina usamljenost, njen napor da ne bude jedino „sirota žena sasvim sama“, pa usamljenost Leona, pomirenog s tim da bude rogonja, i konačno, usamljenost Šarla, zatočenika jedne kanibalske ljubavi. Irena Nemirovski koja je čitala i pročitavala Prusta, sigurno nije mogla zaboraviti najkraću rečenicu iz *Traganja*: „Svaka osoba je potpuno sama.“ Na početku je predvidela jedan drugi aforizam da ga zapiše kao epigraf, jednu rečenicu Oskara Vajlda iz *Portreta Dorijana Greja*: „Deca u početku vole svoje roditelje; kasnije sude o njima; nikada, ili skoro nikada im ne praštaju.“ Usamljenost i gorčina osnovni su motivi ove knjige.

Za sve one koji su zavirili u obiman rukopis *Vina usamljenosti*, uzdrhtao od sećanja, *Neprijateljica* deluje kao prvi pokušaj da se odagna „mračna oluja“⁸ koja se nadvijala nad prvih dvadeset godina života Irene Nemirovski. U tom pogledu mnogo kaže i godina izlaska knjige iz štampe: 1927. Ona napominje da je roman započela posle udaje, dakle, kada je stvorila otklon, našla

⁷ Lajtmotiv „posude za supu koja se puši“ ili „supe koja se dugo krčka“ pojavljuje se u *Nesporazumu* (1926, gl. 16), *Davidu Golderu* (1929, gl. 21), *Građanskoj komediji* (1932), *Vinu usamljenosti* (1935, III, gl. 5), *Psima i vucima* (1940, gl. 23), a u drugom obliku u još nekim njenim romanima.

⁸ „Moja mladost mi deluje kao mračna oluja“: prvi stih Bodlerovog soneta „*Neprijatelj*“, ona daje kao naslov svom romanu. Primetno je, usput, da u *Neprijateljici* ima mnogo klišea.

nezavisnost i neophodnu slobodu da se usprotivi zma-ju od majke. Knjiga je prožeta indicijama koje upućuju na Fani Nemirovski: stan u Termama sličan ogromnom kolaču od belanaca, časovi klavira, engleska guvernant, nokti koje „mamica“ neprestano doteruje itd. Toliko ne-izmenjenih detalja u *Vinu usamljenosti*, a jedna rečenica u *Neprijateljici* čak najavljuje centralni motiv: „Izgledala je opijena misterioznim vinom.“⁹

Jer evo enigme. Zanemarivanje, bes i ozlojeđenost u Gabri stvaraju neobjašnjivi zanos. Da je *Neprijateljica* samo priča o pobuni adolescentkinje, manje bi nas dirnula nego protagonisti drame. Ili nešto nečisto u Gabrinom karakteru, naivnom i perversnom, ranjivom i agresivnom, depresivnom i egzaltiranom – čini da podržavamo „besnilo mržnje“ koje je pokreće. Osveta i griža savesti, mržnja i nežnost, ponos i osećanje krivice proždiru njeno srce. I sam naslov romana je dvosmislen. O kojoj neprijateljici je zapravo reč: o Gabri ili njenoj majci? Tu je čvorište psihodrame. Mlada junakinja je mnogo više Fransini-
na rivalka nego protivnica. Ona pozajmljuje njene šešire, oponaša je i, konačno, kreće njenom stranputicom. Čak i njena osveta dobija oblik „mimezisa prisvajanja“, koju je prihvatio Rene Žirar, jer ceo roman se može čitati kao ciklus mimetičkog nasilja koje se završava autentičnom ljudskom žrtvom. U *Balu* –kvintesenciji *Neprijateljice*, po priznanju same Irene Nemirovski, mlada Antoaneta manje će uživati u okrutnoj osveti koja je dovodi do pobe-
de. Ali za Gabri, koja je u vlasti „ljubomorne zavisti“, nema izlaza. Pošto je nehotično postala dvojnica omražene

⁹ Vidi stranu 74.

majke, zar nije sama kriva za sopstvenu sudbinu? „Kako mogu da joj sudim? Zar i sama ne ličim na nju?“

Ako *Neprijateljica* ilustruje princip, princip nasleđa, lepak od koga Gabri ne može da se oslobodi, onda ono predstavlja neku vrstu saučesništva, i to u dvostrukom smislu te reči. Na početku, ona je saučesnica Fransininih preljuba. Saučesnica slučajne Mišetine smrti. Saučesnica sopstvenog silovanja. Neočekivano pomirenje usred nepristojnog promiskuiteta obeležava njihov paroksizam. Od tada, samo bi nož mogao razdvojiti majku i ćerku, žrtvu i neprijateljicu. Okrećući je protiv same sebe, Gabri kažnjava to mrsko saučesništvo povezano nepremostivim nasleđem. Ostaje joj samo da prekine tu fatalnost upisanu u njenoj krvi – toj istoj krvi čija će „mračna kretanja“ u *Francuskoj sviti* od Lusile i Bruna napraviti „neprijatelje uprkos svemu i zauvek“, zatočenike nasleđa koje ih je stvorilo Francuskinjom i Nemcem, mnogo više od „morala, razuma i srca“...¹⁰

Od samog početka romana nama je poznato Gabrino tajno oružje, ali njoj ce biti potrebno nekoliko poglavlja da shvati da ga poseduje. Dar posmatranja. Njenim očima, tim „misterioznim farovima“, ništa ne promiče i oni je čine, uprkos njoj samoj, svedokom svega što je okružuje. Svega, i izrecivog i neizrecivog. To je jače od nje, Gabri vidi sve¹¹. „Prolaznike, drveće, nebo“. Ljubavnika svoje majke. U tome leži njena moć i njeno prokletstvo.

¹⁰ *Francuska Svita*, Denoel, 2025 str. 414

¹¹ Zbog tog istog dara posmatranja, Irena Nemirovski će biti okvalifikovana kao „romansijerka otvorenih očiju“ (Ž.-P. Maksens, *Gren-goar*, 10. Jun 1938). Onim kritičarima koji su joj prebacivali da pravi uvredljive portrete određenih likova, pogotovo u *Davidu Golderu*, ona je neumorno odgovarala: „Ipak ja ih tako vidim.“

„Znam, videla sam“, ove tri reči, koje kao mantru ponavlja u sebi, neumoljivo podsećaju na „pobedila sam“. To je „mračan i snažan“ ponos da više nije glupa, kao i da sa određenog rastojanja može suditi o svojim, osećaj da ne drži ni do koga, tako svojstven adolescenciji: „Kako su mi svi strani!“ Umesto da se izviče na Fransin i izbaci „te reči koje su je pekle“, Gabri se odazvala iznenadnom nagonu, i ne razmišljajući, napisala ih. Gest ne tako nevin kako izgleda na prvi pogled, gest sa nesagledivim i bezbrojnim posledicama. Osvetnička kartica grofa Nikitova, koja je „mamici otvorila oči“, samo će potvrditi da je verbalno razjašnjenje, čak i histerično, bolje od potkazivanja u bilo kakvom vidu. Pojavljivanje tri reči *Mane*, *Teselm*, *Far* prekida Baltazarovo slavlje; isto tako, za Gabri su dve reči, „dođite iznenada“, dovoljne da ukine nekažnjivost svoje majke. Ona je znala za dobrobit čitanja, taj lek protiv dosade i bedem od „realnog života“; sada otkriva potkazivačku moć pisma, taj „napunjeni pištolj“.

Mnogo kazuje to što se, u reči koju piše „bezličnim visokoparnim stilom, brižljivo izvitoperenim“, Gabri – taj anonimni gavran, krije iza učtivog oslovljavanja. Instinkt romanopisca! Prvo opaziti, a onda transponovati. U tom smislu, uprkos prividima, *Neprijateljica* je dobro skrojen roman. On ukazuje na prve spisateljčine korake, u trenutku kada saznaje za moć osmatranja i pisanja. Naravno, Gabri ne izlazi kao pobednica iz sučeljavanja sa svojom dvojnicom. Ali ipak, ovaj roman uliva veru da će poniženo dete postati romanopisac. Njena umetnost će je izvući iz naslednog poročnog kruga. Kada se 1928. pojavljuje, *Neprijateljica* je „crvena marama“ kojom se maše pred očima Fani Nemirovski, deformišuće ogleda-

lo njenih grehova i mana. Ovaj roman je i skrivena priča o otpornosti, jer će Gabri u najdubljem sloju svoje mržnje pronaći „mistični sok“ o kome govori Bodler. Još bolje, iracionalni i divlji karakter njene mržnje pravi je zalag njenog spasa jer nema umetnosti dok izvor kulja bez kontrole. A tu je i nauk iz *Genijalnog deteta* (1927), kao i iz *Neprijateljice*, gde pod uticajem ciganske pesme, „divlje, iskrene i blage“, kao i „divljeg ali i nežnog govora“ Nikitova, Gabri namah popušta i pada. Ili, adolescentkinja nije lišena iracionalnih impulsa...

Tokom godina, Irena Nemirovski je postala svesna preterivanja u *Neprijateljici*. Fransinin očaj, posle Mišetine smrti, učinio joj se „vrednim petog čina melodrame“. Slučajnost koja mnogo kazuje: roman *Otrov* Anrija Bernstina koji izlazi u *Les oeuvres libres* (Slobodna dela) skoro istovremeno. Trivijalnost replika, sečenje na četiri dela i manje teatralan ishod romana opravdavaju to što se govorilo o bliskosti ta dva pisca. Za manje od godinu dana posle *Neprijateljice*, februara 1929, izaći će prva verzija *Bala*, još uvek pod pseudonimom Nerej, kako bi se izbegla pažnja njenih. Ali ovoga puta, Irena Nemirovski uspeva da tragediju svog detinjstva preobrazi u žestoku i smešnu satiru. U toj dugačkoj noveli, pobuna Antoanete ne podseća na Gabrinu, jer dobra priroda one prve samo se pretvara u „žešću dušicu“. Dve devojčice dele iste „tajne grozne misli“, obe jednako osećaju da su napuštene, traže istu „mračnu, osvetničku zadovoljštinu“. Ali Antoanetina odmazda je promišljenija. Ona pribegava režiji istinitog scenarija i samim tim ovladava svojom sudbinom. *Bal*, kao plod opravdanog ponosa Irene Nemirovski nikada nije imao nameru da išta skriva, on samo

označava jednu od etapa na njenom krivudavom putu. Poslednja scena *Bala* je negativ one iz *Neprijateljice*: ovog puta ćerka je nagnuta iznad slomljene majke i teši je izrazito lažnom samilošću. Jer, na kraju krajeva, Gabri i Antoaneta su samo dva autoportreta romansijerke u različitim stadijumima njenog razvitka. *Neprijateljica* nam je pokazuje u trenutku kada zamisao o umetnici krči put ka njenoj mladoj samosvesti. Trenutak još nije stigao, ali je blizu, kada će ona znati da rukuje svojom umetnošću a da se ne povređuje, „sa sve napunjenim pištoljem u svojim rukama“...

Olivije Filipona